

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ У ТВОРЧОСТІ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Проаналізовано міфологізовані образи України, створені діячами української діаспори. Визначено культурологічне та психологічне підґрунтя цього явища, а також гендерні відмінності між чоловічою та жіночою міфотворчістю в цій царині.

Ключові слова: міф-образ України, культурологічне підґрунтя, міфотворчість.

Проанализированы мифологизированные образы Украины, созданные деятелями украинской диаспоры. Определены культурологическая и психологическая основа этого явления, а также гендерные отличия между мужским и женским мифотворчеством в этой сфере.

Ключевые слова: миф-образ Украины, культурологическая основа, мифотворчество.

In this article the mythological images of the Ukraine, created by leaders of the Ukrainian diaspora are analyzed. Established cultural and psychological underlying cause of this phenomena, and gender differences between male and female myth-making in this area.

Key words: myth-image of Ukraine, cultural underlying cause, myth-making.

Творчість діячів української діаспори сповнена ностальгічних почуттів до України. Про це свідчать спогади Уласа Самчука: «Безліч контактів єднає нас з нервом простору, в якому появляємося на світ, і все те, що звемо патріотизмом, це також своєрідна біологія, естетика і мораль. А з цього — біль і туга за кожним шматком того оточення, з якого виходили у простір свідомості... Це, можливо, шматок географії, побуту, але разом з цим це божество, культ, міт...» [9, с. 124-125]. Слід усвідомити, що сублимація цього екзистенційно значущого почуття постала найважливішим психологічним чинником поширення численних міфологізованих образів України у творчості митців і мисткинь української діаспори. Адже їх можна схарактеризувати як «перших діячів у еміграції», чие творче становлення відбулося в Україні, але продовжувалося в 1920–1950-і рр. в діаспорі, та «перше покоління української діаспори» — тих, хто народився в Україні, але світоглядно сформувався в еміграції і там само провадив творчу діяльність у 1950–1980-і рр. Утім, діаспорний міф України є складовою загальною української міфотворчості й національного міфу, невід’ємною, проте малодослідженою компонентою вітчизняної національно-культурної ідентичності. У цьому й полягає актуальність статті.

Мета — реконструкція діаспорних міфів України та зумовлення їх культурологічного підґрунтя.

Найбільш узагальнено українська міфотворчість та міфологія опрацьовані в теоретичних працях О. Гриценка та Е. Кінана, позаяк відомі й інші розвідки з вітчизняної «історичної міфології», наприклад «Історична міфологія в сучасній українській культурі». Актуальними для цієї статті є дослідження О. Гриценка, зокрема «Своя мудрість...», у якій учений визначає провідні засади української національної міфотворчості, виокремлює суспільні міфи, що існують на рівні загальної української свідомості [3]. У праці О. Гриценка «Нариси української популярної культури» аргументується точка зору, що понад століття українська «національна думка» зумовлена міфологічними концепціями, намаганням формувати свідомість українців переважно міфічними, а не «мирськими» засобами [2]. Суттєвий науковий інтерес викликає й праця Е. Кінана «Російські історичні міфи», у якій у контексті російсько-українських відносин досліджується й національний міф України, але дещо поверхово. Аналізуються старі міфи в поєднанні з існуючими сьогочасними політичними реаліями, що можуть призвести до шкідливих і трагічних політичних наслідків [7]. Зазначені праці стало виявляють універсальні теоретичні засади проблематизації української міфологічної свідомості, однак фактично не досліджують специфіки української діаспорної міфотворчості.

На нашу думку, міфологізація образу України в діаспорі має два етапи: 1) у творчості «перших діячів у еміграції», що створюють лише підґрунтя для цього міфу; 2) у творчості «перших представників в українській діаспорі» (стале впровадження міфу України). І це не дивно, адже для українців, що народилися на чужині, часто здається, що Україна — образ цілковито міфічний: «А Іруся й далі зачаровано сиділа на килимові, наче скам'яніла. Зовсім так співають, як у тому селі, де народилися її мама, її баби, діди й прадіди. Зовсім так, як оце недавно чула вона в реальному, аж ніяк не вимріяному і не вифантазованому українському селі, де вона ночувала одну ніч. І називали її там не Іруся, а Яринка» [4, с. 138].

Якщо говорити про перший етап цієї міфологізації, то її психологічна основа, як зазначалося вище, — це ностальгія за щойно втраченою Батьківщиною, яка підсвідомо переростає в її міфологізацію. Серед чоловіків української діаспори першими міфологізували Україну Тодось Осьмачка та Іван Багряний, серед жінок — Докія Гуменна та Софія Парфанович. У чоловічій візії української діаспори найвідоміші міфотворці серед «перших представників в українській діаспорі» Ю. Тарнавський («Туга за мітом»), М. Галичко («Золотий міт»), Т. Карабович («Атлантида»). Є й другорядні міфотворці — Яр Славутич (міфологема «прикутого Прометея»), Л. Полтава («Енеїда модерна»). Найвідоміша жіноча постать серед представників другого покоління — Емма Андіївська.

На відміну від чоловіків, у зазначених письменниць немає окремих творів, цілковито присвячених витворенню міфу України, але міфологізований образ України яскраво простежується в їх творчості загалом. Софія Парфанович пропонує власні образи та думки щодо рідної землі. Образ України й української землі на сторінках збірки «Інші дні» не просто сповнений ностальгії — він міфологізується та гіперболізується. Українська земля наснажує та надає сил для визвольної боротьби: «Туга ставала інколи така велика, що скидалась на сум. Він тепер цілком опанував Дар'їне серце й давив його так, що Дар'я кинула все й поїхала на рідну землю. Хай бомби й фронт і більшовики! Дар'я мусила стати ногою на рідній землі, щоб могли далі жити... Так висповідалась і запричастилася Дар'я з великої чаші, що горіла під сонцем. На землі, що стікала кров'ю й гула ревом боротьби» [8, с. 49]. Останнє речення з цитати — «запричастилася Дар'я з великої чаші, що горіла під сонцем» — дозволяє відносити Софію Парфанович до українських діаспорних письменників, які асоціюють Україну з Граалем. Адже у світовому культурно-історичному просторі з «чашею» символічно ототожнюють саме Грааль. Цю тезу доводить і слово «запричастилася», оскільки причащатися можливо лише зі священної, сакральної чаші. Те, що в цій цитаті Софія Парфанович мала на увазі саме Грааль, доводить епітет «великої чаші». «Великою чашею» є лише священний Грааль, та письменниця йде далі й називає всю українську землю Граалем. У західноєвропейській культурній традиції Грааль — це символічне джерело життя, безсмертя та достатку. Той, хто п'є з чаші, куди було зібрано кров розп'ятого Христа, виліковується від усіх недугів, навіть мертвий пробуджується до життя. Простежується ще глибший вияв — у творчості мисткині образ України-Грааля несе в собі певну організуючу константу духовності, тому що Грааль у загальній релігійній та міфологічній традиції, перш за все, є втіленням духовності. Тому цей міф Софії Парфанович має пряме поєднання з міфом духовної України. Зауважимо, що героїня С. Парфанович обирає достатньо пасивний спосіб еднання зі своїми духовними джерелами. Проте такий спосіб є поширеним як в українській, так і в європейській культурі, де витіснена століттями з основних сфер соціально-економічного та суспільно-політичного життя жінка мала для духовної розради лише релігію.

Міф України/Грааля/Духовної України з культурологічної точки зору вкоренився у творчості української діаспори не випадково. Щоб зрозуміти загальний підмурівок цього міфу, необхідно заглибитися в особливості української національної свідомості. Більшість дослідників однотайно стверджують, що в народному світогляді українців на багато віків по прийнятті християнства зберігся язичницький релігійно-міфологічний «субстрат», який органічно поєднаний з православною «надбудовою». Тож українська свідомість витворювала

синкретичне православ'я, в основі якого — не Бог чи боги або витончені теологічні догмати, а, як зазначав ще М. Єліаде, уявлення про сасгит — святе, «справжнє», те, що надає сенсу існуванню людини, спільноти [2, с. 344]. Зазначене уявлення та потреба української людини в еміграції в цьому священному й утілюється в міфі духовної України (вона стає цим «священним»).

Подібну міфологему України зустрічаємо в Докії Гуменної. Центральна повість автора зі збірки «Внуки столітнього запорожця» починається замальовкою ідилічної картини українського життя: «... Хата й садок, обсажені навколо липами й осоками. Посеред садка велика розкорінена береза, що знає незапам'ятні часи. За садком річечка протікає. І отаке село. Зелене, закутане довколишніми лісами... Під березою у садку причаїлося мале дівчинисько і наставило вуха, хоч бодай підслухати, що то столітній дід із братом Яковом говорять. А дід їхній був запорозький козак. Жив він сто двадцять років і ще пам'ятав скасування Запорозької Січі..» [4, с. 131]. У цьому фрагменті Україна для Докії Гуменної асоціюється з образом Раю. Письменниця зображує українську ідилію, до того ж люди там живуть «довго» й, здається, ніколи не помирають. Але згодом цей Рай руйнується: «Як можна не захопитися, слухаючи про цю старовину, що майже на очах зникла?» [4, с. 131]. Так само з Раю людей було вигнано.

Міф про українську землю як райську садибу глибоко вкорінений в українській ментальності. Адже основне заняття мешканців України, незалежно від їх етнічного походження, як перед прийняттям християнства, так і після — хліборобська праця. Тож сакральної сили набувають земля, рілля та зерно. Надалі поширюється, причому одночасно в усіх формах культури (від «високої» до «низької»), образ Саду як символ священного «порядку речей». «Садівнича» символіка й образність для українців безперечно є найуживанішою з-поміж «трьох головних християнських організуючих метафор світу, перетвореного людською працею й прагненням, за словами Нортрона Фрая, а саме — міста (або ж «Града Господня»), саду (або ж «Вертограда Господня») та овечої отари, що її пастирем є Христос. Образність, пов'язана із садом, трапляється в багатьох важливих текстах української культури — від «Саду Божественних пісень» Сковороди та шевченківського «Садка вишневого коло хаги» » [2, с. 345]. Отже, С. Парфанович поєднала ці міфічні первні української свідомості — Землю та Сад — і винайшла новий їх відповідник — український Рай. До того ж українська історіографія (стало українська, а не діаспорна) презентує наявність міфів «України-писанки» та «мальовничої України», що втілюють узагальнений «едемичний» характер України. Дходимо до висновку, що творчість С. Парфанович виявляє усталену в українській культурі міфологему.

Емма Андіївська, одна з найексцентричніших та найнезрозуміліших письменниць української діаспори, представниця «перших

діячів у діаспорі», про Україну відкрито не пише, але не тому, що не має до неї ностальгічних почуттів: «Так. Я сублімую. Більшість, хто пише «ненько, я тебе люблю», передає любов на першому плані. Моя любов до України на такому високому плані, де взагалі згорає все. Але хто прочитає, той побачить, — крізь мене віє така Україна, що перед нею інші заслужені нації — ніщо. І я це роблю, не згадуючи ні слова про Україну» [10]. Емма Андієвська створює міфологізацію українського етноландшафту, а це один зі складників «національного міфу». У її творчості певні географічні об'єкти набувають міфологічно-архетипічного значення, наприклад, Дніпро — ріка мертвих, епіцентр Всесвіту, ріка життя. Міфічну сутність має образ епіцентр Всесвіту, яким постають у різних ситуаціях і Дніпро, і Київ як столиця, й окремо Хрещатик. Сакральну чашу (метафоричний образ України як Грааля), уважає Е. Андієвська, потрібно винести на світло, щоб добро перемогло зло на землі. Її герої — шукачі істини (добра, Бога), вони є також шукачами втраченої Батьківщини. Сакральний образ Грааля переноситься в реальну площину, де втрата рідного є найзлободеннішою темою [10, с. 94–106]. У творчості Е. Андієвської простежується дещо інша символіка України-Грааля: пошуки Грааля — це повернення до Едему, духовного центру людства та Всесвіту. Отже, Грааль символізує втрату внутрішньої рівноваги, центра, пам'яті, Раю. Пошук Грааля — це пошук енергетичної опори, за допомогою якої можна перевернути весь світ. Саме такою опорою є для українців-емігрантів Україна. Але Е. Андієвську не варто вважати надто послідовною феміністкою, її творчість збіглася з новою хвилею жіночого руху в країнах Західної Європи та Північної Америки, початком академічних гендерних досліджень. Тому її міф виявився динамічнішим і активістським.

Міфотворчість, яку можна назвати прометеївсько-енеївським первнем українського народу, що надихає на боротьбу, ще помітніша в чоловіків української діаспори одного з Андієвською покоління. Природно, що першочерговим постає в цьому разі суто гендерний чинник, традиційні уявлення про активну чоловічу роль як у приватному, так і в суспільному житті. У чоловічій візії української діаспори переважає міф духовної (релігійної) України (повний варіант України/Грааля). Коли Європа потребуватиме духовного порятунку, саме Україна її врятує, це її місія. Про це безпосередньо пише Остап Тарнавський у дослідженні «Туга за мітом»: «...стає на боротьбу проти неправди, несправедливості й утиску, в обороні правди, справедливості і свободи — це той міт призначення України, що став стрижнем свободолюбних поривань українського народу...» [11, с. 81]. Тадей Карбович, на перший погляд, провадить міф Атлантиди, але насправді він утілений на рівні духовного міфу України, оскільки «Атлантида в аспекті Божої Матері / Холмської під Берестечком» [5, с. 186]. Микола Галичко теж закликає: «Вітай, моя золота зоре, тисячолітня

християнська Україно! / Вставай, запашна, чарівна квітко, голубо — золота ювілятко — красуне! / Мов гранітна скала, мов дуб столітній в борі, між народами світу шумиш. / Ти пісню хвали й подяки Предвічному Творцеві...» [1, с. 9]. Його заклик майже дослівно переспівує останні рядки «Книги буття українського народу» М. Костомарова!

Вважаємо, що чоловічий варіант міфу України/Духовної України/Грааля ґрунтується на іншій дуже поширеній ідеологемі «Київ — другий Єрусалим». Концепція «Київ — другий Єрусалим» від початку свого існування презентується як ідея не царства, а священства. «Єрусалимність» Києва, що взагалі типово для новонавернених у християнство народів і держав, мала позначати в очах тих, хто її прокламував, — книжних людей духовного сану, — передусім саме більшу святість [6]. Усталеність цієї ідеологемі пояснюється тим, що в XVII–XVIII ст. відбувся травматичний надлом культурної пам'яті, який компенсувався уявленнями про велике культурницьке призначення України, що відтворюється історіософською традицією української діаспори. Причому в діаспорі, вочевидь, через підвищену ностальгію, сублімативні процеси набули форми гіперкомпенсації. Таким чином, процес витворення міфу-образу України у творчості української діаспори виявляється закономірним і очікуваним, зумовленим культурно-історичними реаліями й етнопсихологічними засадами, але також і варіативним, зокрема через дію гендерних чинників.

Продовженням порушеної в статті проблеми може бути дослідження іншого інваріанта образу України, наявного у творчості української діаспори другої половини ХХ ст., — образу України-пам'яті.

Список літератури

1. Галичко М. Золотий міт / Микола Галичко. — Париж : 1957. — 58 с.
2. Гриценко О. Нариси української популярної культури / О. Гриценко. — К. : УЦКД, 1998. — 760 с.
3. Гриценко О. «Своя мудрість»: Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні / О. Гриценко. — К. : УЦКД, 1998. — 184 с.
4. Гуменна Докія. Внуки столітнього запорожця : [Оповідання] / Докія Гуменна. — Торонто : Добра кн., 1981. — 144 с.
5. Карабович Т. Атлантида : [Вибрані поезії] / Тадей Карабович. — Білосток : 2001. — 320 с.
6. Кислюк К. В. Київ, який так і не став Єрусалимом (три образи однієї ідеї) / К. В. Кислюк // Мультиверсум : філос. альманах : зб. наук. пр. / Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К. : Укр. центр. духовн. культури, 2008. — Вип. 70. — С. 173–182.
7. Кінан Е. Російські історичні міфи / Едвард Кінан. — К. : Критика, 2001. — 275 с.
8. Парфанович С. Інші дні : [новели й нариси] / Софія Парфанович. — Авгсбург : 1948. — 142 с.
9. Самчук У. На білому коні : [спомини і враження] / Улас Самчук. — Вінніпег : Волинь, 1972. — 249 с.

10. Смерек О. Українська топіка в романістиці Емми Андієвської / О. Смерек // Київська старовина. — 2003. — № 6. — С. 94–106.
11. Тарнавський О. Туга за мітом [есеї] / Остап Тарнавський. — Нью-Йорк : 1966. — 152 с.

Надійшла до редколегії 14.08.2012 р